

НЕГАТИВНІ ВИРОБНИЧІ ЧИННИКИ СУЧАСНОГО ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті описано негативні виробничі чинники загальноосвітнього шкільного середовища в контексті сучасних соціокультурних процесів.

Ключові слова: виробничий чинник, школа, трудова діяльність, пізнавальна діяльність, навчально-виховний процес.

В статье описаны вредные рабочие факторы общеобразовательной школьной среды в контексте современных социокультурных процессов.

Ключевые слова: рабочий фактор, школа, трудовая деятельность, образовательная деятельность, учебно-воспитательный процесс.

The article describes negative production factors of contemporary school environment in terms of current socio-cultural processes.

Key words: production factor, school, labour activity, cognitive activity, educational process.

Постановка проблеми. Умови праці чи навчання людини визначаються сукупністю виробничих факторів, що впливають на неї у процесі трудової чи навчально-пізнавальної діяльності. Знання цих факторів та їх особливостей, відповідне проектування професійно-педагогічної діяльності педагогів і навчально-пізнавальної діяльності учнів є необхідною умовою збереження фізіологічного та психологічного здоров'я усіх суб'єктів навчально-виховного процесу.

На сьогоднішній день відбувається реформування системи освіти на всіх її рівнях. У контексті таких реформаційних процесів вагомим здобутком ми вважаємо введення у систему професійної підготовки майбутніх педагогів нормативної навчальної дисципліни «Охорона праці в галузі». Адже донедавна фахова підготовка педагогів не передбачала ознайомлення з негативними виробничими чинниками освітнього середовища, професійними захворюваннями, правами педагогічних працівників, роллю профспілкової організації в школі та іншими складовими професійної діяльності. Водночас зміни у системі освіти призводять до зростання кількості вимог до вчителів, розширення кола посадових обов'язків та збільшення відповідальності. Внаслідок цього молоді педагоги часто зіштовхуються зі значними труднощами на початку своєї професійної діяльності, а педагоги з досвідом багато нововведень вважають невиправданими, що негативним чином впливає на організацію навчально-виховного процесу.

Метою статті є висвітлення сукупності негативних виробничих чинників сучасного загальноосвітнього шкільного середовища на основі результатів констатувального експерименту.

Виклад основного матеріалу. Фактори виробничого середовища, що формують умови праці, поділяють на чотири основні групи:

1) санітарно-гігієнічні: освітлення, температура, вентиляція, шум, вібрація, випромінювання, радіація, шкідливі речовини, електромагнітні поля, професійні інфекції біологічні фактори;

2) психофізіологічні: фізичні і нервово-психічні навантаження, робоча поза, монотонність процесу праці, режими праці і відпочинку, травмонезбезпечність;

3) естетичні: світлоколірна композиція, звукове середовище, ароматичність запахів, інтер'єр робочої зони приміщень, технологічне обладнання, озеленення, гармонійність робочих поз і рухів праці;

4) соціально-психологічні: психологічний клімат, згуртованість колективу, характер групових та міжгрупових взаємин [3].

Поняття «виробничі чинники освітнього середовища» є маловживаним, хоча багато педагогічних досліджень стосуються соціально-психологічних та психофізіологічних виробничих чинників освітнього середовища. Це, зокрема, питання адаптації першокласників до школи, оптимізації взаємин між учасниками навчально-виховного процесу, активізації пізнавальної діяльності учнів, організації навчання на ергономічних засадах, забезпечення психологічного комфорту учнів, упровадження у навчально-виховний процес здоров'язберігаючих технологій та ін.

Розглянемо погляди дослідників, що стосуються порівняно менш досліджуваних аспектів освітнього середовища.

На переконання А. Гур'єва [7], нині гіпокінезія (знижена рухова активність) є характерною не лише для учнів, а й для вчителів. Його погляди корелюють із висновками А. В. Фломбойм щодо чинників професійної захворюваності педагогічних працівників [5].

Дослідження лікаря В. Базарного свідчать, що несприятливими факторами у сучасній школі є недостатня освітленість, особливості харчування, мала фізична активність, традиційна система побудови уроків, способи передачі інформації. На його думку, зазначені фактори витіснили детермінанти біологічного розвитку людини: пряmostояння, простір, рух, фізичні навантаження, орієнтувально-пошукову

активність. Дослідник називає школу «вбивчим конвеєром», що калічить учнів фізіологічно і психологічно [8].

Т. Морозова слушно зазначає, що поряд із позитивними сторонами застосування інформаційних технологій у школі існує й низка негативних, небезпечних для здоров'я [4], а Н. Сисоєнко зауважує, що при обладнанні комп'ютерних класів нерідко використовують застарілу техніку та порушують гігієнічні вимоги, що є причиною погіршення здоров'я та зводить нанівець прогресивну ідею комп'ютеризації сучасної освіти [6].

Н. Єфремова, Я. Зелінська та ін. заострюють увагу на проблемі професійного стресу у педагогічних працівників і синдрому емоційного вигорання як її наслідку [1; 2].

Негативні виробничі чинники загальноосвітнього шкільного середовища проаналізовано на основі власної практики роботи в школі, опитування та анкетування 117 учителів загальноосвітніх шкіл Рівненської, Волинської, Тернопільської, Львівської та Хмельницької областей.

Розглянемо наявні негативні виробничі чинники загальноосвітнього шкільного середовища та природу їх походження згідно із загальноприйнятим порядком класифікації.

Санітарно-гігієнічні чинники

Освітлення

На сьогоднішній день у навчальних класах багатьох загальноосвітніх шкіл освітлення є недостатнім. Навіть без лабораторних вимірювань це гостро відчувається під час перших уроків у першу зміну та останніх уроків у другу. Причинами цього є необхідність у економії коштів через погане фінансування шкіл, незнання, а через це і недотримання відповідних санітарно-гігієнічних нормативів та незадовільна робота працівників господарчої частини.

Також часто має місце заміна старих світильників на нові. Проте, якщо практично всі колишні світильники були розраховані на лампи розжарювання потужністю 100 Вт, то всі нинішні – на лампи потужністю 60 Вт. Разом із тим, сучасні лампи, що дозволені для використання у навчально-виховних закладах, мають набагато коротший, ніж раніше термін служби і у великих школах електрики не встигають їх оперативно замінювати.

Є у невеликих населених пунктах нашої держави і школи, які розміщені у колишніх панських садибах та інших непристосованих приміщеннях. Відповідно, рівень освітленості у них часто є недостатнім.

На сьогодні у освітніх закладах спостерігається яскрава тенденція до заміни старих вікон із дерев'яними рамами на нові, сучасні, із пластиковими (у тому числі, за кошти батьків чи спонсорів). Проте задля економії коштів часто нові вікна замовляють менших розмірів, замуровуючи міжвіконні проміжки, порушуючи цим самим санітарно-гігієнічні норми, згідно з якими площа вікон має становити не менше п'ятої частини підлоги, що призводить до зменшення рівня природної освітленості.

Температура

Важливою і актуальною проблемою 76% шкіл є низька за норму температура у навчальних приміщеннях. Причиною цього є економія коштів, у зв'язку з чим опалювальний сезон розпочинають

пізніше або завершують раніше та зношеність систем опалення і котельного обладнання.

Часто у школах через відсутність кранів на батареях чи радіаторах та недосконалу роботу насосів або неергономічність теплових магістралей температура в одних класах є завищеною, а в інших – заниженою. Супутнім явищем при цьому стає поведінка представників шкільної адміністрації, які у разі перевірки всіляко намагаються представників органів санітарного нагляду завести у класи, де температура є оптимальною.

Вентиляція

Часто у зв'язку із заміною вікон відбувається і порушення норм вентиляції навчальних приміщень, оскільки з ціллю економії зменшують кількість квартир чи фрамуг, площа яких повинна становити не менше десятої частини загальної площі вікон.

Буває, що встановлюють дешеві несертифіковані вікна кустарного виробництва, у яких відсутні положення легкої вентиляції. Тому досить часто після заміни вікон у приміщеннях з'являється пліснява, яку виводять хімічними речовинами, застосування котрих у навчальних закладах заборонене і не завжди вдале.

Не завжди у школах дотримуються і нормованого режиму вентиляції, згідно з яким навчальні класи провітрюються два рази по п'ятнадцять хвилин протягом великих перерв, а рекреаційні – впродовж уроків.

Разом із тим, у багатьох навчальних закладах природна вентиляція буває занадто інтенсивною. Причинами цього є порушення цілісності дерев'яних віконних коробок та рам, невчасне заклеювання щілин у вікнах, наприклад, через орієнтування на календар, а не на погодні умови, наявність вхідних дверей з боку панівних вітрів.

Шум

У школах шумовий фон є надзвичайно високим. З одного боку, для перерв він є природним, проте, з іншого, – не кожен організм потребує активного відпочинку. Однак справжньою проблемою є високий рівень шуму на уроках через брак досвіду чи некомпетентність учителя, характерні особливості учнівського колективу. Загальновідомо, що надмірний шум призводить до порушення уваги, концентрації, головних болів. Зокрема, нам неодноразово доводилося констатувати, як під час самостійних чи контрольних робіт серед кількох паралельних класів найбільше механічних помилок робили учні не з тих класів, де рівень пізнавальної активності був найнижчим, а з тих, де рівень шуму в класі був найвищим.

Шкідливі речовини

Загалом наявність небезпечних речовин для шкіл (окрім кабінетів хімії, біології та фізики) нехарактерна. Проте звичайна шкільна крейда може несприятливо діяти на організм, якщо внаслідок недобросовісного прибирання та вентиляції навчальних приміщень збільшується її концентрація в повітрі. Потрапляючи на слизові оболонки гортані та носоглотки, мікроскопічні частинки крейди набрякають і викликають подразнення, внаслідок чого дані оболонки стають не слизькими, а липкими і не можуть належним чином виконувати роль бар'єрів стосовно хвороботворних організмів.

Подібне відбувається і внаслідок дії пилового забруднення в спортзалі.

Біологічні фактори

У зв'язку з тим, що для навчально-виховних закладів характерна порівняно велика кількість людей на одиницю площі, практично весь навчально-виховний процес відбувається у закритому приміщенні. Крім того, для учнів характерне формування організму, зокрема імунітету, рівень стресової напруги як несприятливого для здоров'я фактора досить високий, практично всі взаємодії суб'єктів загальноосвітнього шкільного середовища здійснюються у системі «людина-людина». Вплив біологічних факторів є досить високим. Так, зокрема, під час епідемій школи поряд із дитсадками стають першими закладами, в яких перевищується епідеміологічний поріг.

Психофізіологічні фактори*Нервово-психічні навантаження*

На сьогоднішній день існує ряд причин, внаслідок яких нервово-психічні навантаження педагогів сягають критичного рівня: брак поваги до професії вчителя у суспільстві; дисбаланс між затраченими зусиллями та заробітною платою; скасування у більшості областей оплати відрядних листів; зміна законодавства про атестацію, постійні, часто не виправдані зміни програм та підручників; велика відповідальність за навчальну діяльність учнів, збереження їх життя та здоров'я, дисципліну під час перерв, збереження майна, ремонт у кабінетах; виконання управлінськими ланками контролюючих, а не консультативних функцій; залучення до участі в конкурсі «Вчитель року», переписі населення, художній самодіяльності, зустрічах із депутатами не на добровільній основі; виконання функцій вихователів у пришкільних таборах без наявності відповідної матеріально-технічної бази.

Причинами нервово-психічних перенапружень учнів є значна соціально-матеріальна розмежованість; зміни навчальних програм, зокрема введення іноземної мови з першого класу; відсутність досконалих підручників; невідповідність змісту, форм, засобів та методів навчання віковим та індивідуальним особливостям школярів; недостатня увага до психологічного травматизму.

Робоча поза

Робоча поза вчителя передбачає перебування на ногах або сидіння. У першому випадку виникають застійні явища в нижній половині кінцівок, в іншому – перетискання стегнових вен та артерій, що перешкоджає нормальному кровообігу. У зв'язку з цим варикозне розширення вен є професійним захворюванням учителів.

Тривале сидіння, зокрема в схиленому положенні, спричиняє і порушення опорно-рухового апарату.

Через ускладнення навчальних програм та значну кількість письмових завдань учні теж тривалий час проводять сидячи, що призводить до порушень опорно-рухового апарату.

І в учнів, і в учителів тривала робота з близькими об'єктами є причиною порушень зору.

Режими праці і відпочинку

Для учителів багатьох шкіл характерним є нерівномірне тижневе навантаження. Окрім цього, досить часто чергування по школі вчителю ставлять або в той день, коли в нього найбільша кількість уроків, або в методичний день, коли уроків зовсім немає.

Незважаючи на існування чітких санітарно-гігієнічних норм до складання розкладу уроків, у санепідемстанції часто погоджується один розклад, а заняття проводяться за іншим.

Нині кількість контрольних робіт є порівняно великою та суворо регламентованою і перевіряється в кінці навчального року районними та міськими відділами освіти. У зв'язку з карантинном та наступним ущільненням або відпрацюванням навчального матеріалу вчитель не має права на скорочення кількості контрольних робіт, яких часом буває більше, ніж навчальних розділів із дисципліни. Інколи через температурні умови, медичні огляди, високу захворюваність чи ярмарки професій для випускників провести контрольну роботу в запланований день буває неможливо, то на практиці це призводить до написання контрольних робіт у понеділок чи п'ятницю або кількох контрольних робіт в один день.

Травмонебезпечність

На сьогоднішній день для загальноосвітніх шкіл характерним є досить високий рівень фізіологічного травматизму учнів та високий і невинно зростаючий рівень психологічного травматизму учнів і вчителів.

Найчастіше учні зазнають травм на перервах та уроках фізкультури, тобто там, де їхня рухова активність є найвищою.

Проте, якщо фізіологічний травматизм учнів підлягає обліку та аналізу, то психологічному травматизму як учнів, так і вчителів приділяється порівняно незначна увага, хоча саме він у багатьох випадках є першопричиною фізіологічних травм.

Естетичні чинники*Світлоколірна композиція*

Нами встановлено, що 92,4% педагогів не знають не лише відповідних санітарно-гігієнічних норм щодо світлоколірного оформлення навчальних приміщень, але й про сам факт їх існування. У зв'язку з цим у багатьох школах світлоколірне оформлення залежить від індивідуального смаку педагогів, спільного рішення батьківського комітету або від того, які саме фарби виділено районним чи міським відділом освіти.

Позитивним у цьому випадку є те, що в загальному в 74,3% індивідуальні смаки педагогів співпадають із відповідними санітарно-гігієнічними нормами, згідно з якими навчальні приміщення мають бути оформлені в пастельних, світло-зелених або світло-блакитних тонах. Але не здійснюється диференціація за сторонами, на які виходять вікна, адже згідно із санітарно-гігієнічними вимогами, якщо вікна класу виходять на південь, то оформлення має бути холоднішою гамою, а коли на північ – теплішою.

Художньо-конструкторське оформлення робочої зони

На сьогоднішній день, не дивлячись на обов'язковість ростоміру та маркування парт у навчальних кабінетах, у 21,8% випадків розміри учнівських меблів не відповідають зросту дітей. Зазвичай це пов'язано з небажанням завідувачів навчальних кабінетів здійснювати обмін партами та стільцями відповідно до зросту учнів класу, кабінетною системою в багатьох школах, відсутністю коштів на придбання меблів-трансформерів, недостатньою увагою класних керівників та адміністрацій шкіл до даного питання.

Трансформаційні ідеї, що втілюються в систему освіти, не завжди враховують аспекти охорони праці. Адже комп'ютеризація початкової ланки освіти відбувається набагато стрімкіше, ніж обладнання окремих комп'ютерних класів для молодших школярів.

Соціально-психологічні чинники

Психологічний клімат, згуртованість колективу, характер групових і міжгрупових взаємин

У 94,8% шкіл педагоги визначають психологічний клімат у колективі як несприятливий. Значною мірою це пов'язано з типово жіночими колективами навчальних закладів, у яких більш гостро проявляються заздрість, особисті симпатії та антипатії. Найнесприятливіший психологічний клімат у тих школах, де директор та всі його заступники – жінки. Найсприятливішим є психологічний клімат у великих сільських школах, де практично всі педагоги – односельці й самі колись тут навчалися.

Протягом останніх років у системі освіти сформувалася концепція економії коштів. Районні, міські та обласні відділи освіти вбачають її впровадження насамперед в економії за рахунок створення несприятливих умов для підвищення атестаційних категорій педагогів, на що й орієнтують керівництво шкіл. У той же час окремим педагогам (родичам, близьким приятелям) часто створюються винятково сприятливі умови, що негативно впливає на характер міжгрупових взаємин.

Часто в педагогічних колективах наявна неприязнь між наймолодшим та найстаршим поколінням. Причиною цього є те, що молодих спеціалістів практично скрізь приймають на роботу на вільну кількість годин, а в деяких закладах – за контрактом без виплати відпускних, тоді як багато вчителів-пенсіонерів працюють на повну ставку й лише за власним бажанням можуть дати згоду на неповне тижневе навантаження. Часто активною стороною взаємної неприязні є старші педагоги, вони шукають найменші недоліки в молодих колегах та наголошують на більш низькому рівні їх професійної компетентності і таким чином аргументують бажаний пріоритет щодо розподілу годин. Водночас брати участь у конкурсах «Учитель року», «Класний керівник року» та інших заходах вони не бажають, стверджуючи: «Ми вже своє відпрацювали», «Хай це роблять молоді», «У нас уже немає здоров'я» тощо. З іншого боку, через те, що найстарші педагоги мають найбільші зарплати, в деяких навчальних закладах найнесприятливіші умови створюють саме для них задля сприяння їх швидшому виходу на пенсію.

Нездоровому психологічному клімату в педагогічних колективах сприяє й міжособистісне протистояння через переконання (часто обгрунтоване) окремих педагогів у тому, що хтось із колег забагато задає зі свого предмета й учні не можуть належним

чином готуватися до інших, спеціально занижує чи завищує оцінки, затримує учнів на перерві і вони не можуть вчасно потрапити на наступний урок, невчасно приносить журнал до учительської тощо.

Нерідко міжособистісне протистояння проявляється між учителями української мови та математики, які вважають, що їхні предмети – найважливіші, вчителями фізкультури й трудового навчання, які також доводять важливість своїх предметів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати аналізу негативних виробничих чинників сучасного загальноосвітнього шкільного середовища на фоні стабільного погіршення рівня здоров'я учнів та вчителів засвідчують необхідність посилення уваги до аспектів охорони праці в системі освіти на загальнодержавному, галузевому, регіональному та місцевому рівнях. Означена проблема має широкі потреби та перспективи щодо її вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Єфремова Н. Л. Стрес у педагогічній діяльності / Н. Л. Єфремова, Т. Д. Трушина // Безпека життєдіяльності. – 2012. – № 8. – С. 2.
2. Зелінська Я. Особливості психічного вигорання в аспекті професійного стресу / Я. Зелінська // Соціальна психологія. – 2009. – № 6 (38). – С. 127-135.
3. Зеркалов Д. В. Охорона праці в галузі. Загальні вимоги : конспект лекцій [Електронний ресурс] / Д. В. Зеркалов. – Режим доступу : <http://www.zerkalov.org/node/3001>.
4. Морозова Т. В. Деякі аспекти впровадження сучасних комп'ютерних технологій у галузь освіти / Т. В. Морозова // Горизонти освіти. – 2012. – № 2. – С. 64-70.
5. Професійні захворювання та їхня профілактика / [упор. А. В. Фломбойм]. – К. : Шкільний світ, 2011. – 104 с.
6. Сисоєнко Н. В. Сучасні гігієнічні проблеми забезпечення умов навчання та виховання в освітніх закладах України / Н. В. Сисоєнко // Безпека життєдіяльності в освіті. – 2012. – № 1. – С. 12-14.
7. Гурьев А. В. Внутришкольная работа по формированию в учащихся основ здорового образа жизни / А. В. Гурьев // Воспитание школьников. – 2012. – № 10. – С. 60-63.
8. Щербинина В. П. Система доктора Базарного: здоровьеразвивающие принципы обучения учащихся / В. П. Щербинина // Педагогические технологии. – 2012. – № 1. – С. 28-30.

Дата надходження до редакції: 17. 06. 2014 р.